

SA'DÎ-İ ŞİRÂZÎ'NİN FARSAÇA ŞİİRLERİNDE
TÜRK VE MOĞOL DÖNEMİ DEVLET ADAMLARI
THE STATE MEN OF TURKISH AND MONGOLIAN PERIOD
IN SA'DÎ-İ ŞİRÂZÎ'S PERSIAN POEMS

ÖZKAN DAYI

Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü
Prof. Dr., Bayburt University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History
ozkandayi@bayburt.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0001-8192-3445>

Atıf / Citation

Dayı, Ö. 2020. "Sa'dî-i Şîrâzî'nin Farsça Şiirlerinde Türk ve Moğol Dönemi Devlet Adamları".
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute. 69, (Eylül-
September 2020). 441-462

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 28.03.2020
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 17.08.2020
Yayın Tarihi-*Date Published* : 20.09.2020
 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4364>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by *iThenticate* programında bu makale taranmıştır.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- *Journal of Turkish Researches Institute*

TAED-69, Eylül – September 2020 Erzurum. ISSN 1300-9052 e-ISSN 2717-6851

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunited>

SA'DÎ-İ ŞİRÂZÎ'NİN FARŞÇA ŞİİRLERİNDE
TÜRK VE MOĞOL DÖNEMİ DEVLET ADAMLARI
THE STATE MEN OF TURKISH AND MONGOLIAN PERIOD
IN SA'DÎ-İ ŞİRÂZÎ'S PERSIAN POEMS

ÖZKAN DAYI

Öz

Orta Çağ Yakınoğu tarihinde siyasi, askerî ve kültürel değişimlerin açısından önemli bir yere sahip olan XI-XIII. yüzyıllar, Türk-Moğol kökenli hanedanların hâkimiyetlerinin coğrafyada yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. Bu değişim ve dönüşüm çağı Fars edebiyatını her alanda farklı bir sürece getirmiş, bu tarihî seyir içerisinde sosyoekonomik yapı ve siyasi oluşumlardan Fars edebiyatı da fazlası ile etkilenmiştir. Bu etkileşim süreci, Fars edebiyatı alanında eser veren şair ve yazarların eserlerinde Türk-Moğol devlet adamlarından doğal olarak yoğun bir şekilde söz etmelerine sebep olmuştur.

Bu süreç içerisinde yaşayan, eserlerine döneminin ve kendisinden önceki çağların hükümdarlarını yansıtan ve Moğol döneminin ünlü nasihat ustalarından ve müeddiplerinden Sa'dî-i Şîrâzî, içinde bulunduğu şartların etkisi ile eserlerinde bu devlet adamlarını nasihat ve ibret unsuru olarak sunmaktadır. Bu yaklaşım tarzı ile şairin eserinde yer alan Orta Çağ Türk-Moğol devlet adamlarını şairin şiirleri ile örneklendirerek Sa'dî-i Şîrâzî'nin bakış açısıyla değerlendirmeyi ve Fars edebiyatı disiplini içerisinde Türk-Moğol tarihine dair verileri farklı bir şekilde sunmayı amaçlamaktayız.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, Sa'dî-i Şîrâzî, Türk-Moğol Devlet Adamları.

Abstract

The XI-XIV centuries, which had an important place in the Medieval Near East history in terms of political, military and cultural changes, is a period in which the domination of Turkish-Mongolian origin dynasties was experienced intensely in the geography. This age of change and transformation has brought Persian literature to a different process in every field, and Persian literature has been greatly influenced by the socio-economic structure and political formations in this historical course.

Sa'dî-i Şîrâzî, who lived in this process, who reflects the rulers of his period and the periods before him, and one of the famous counseling masters of the Mongolian period, presents these statesmen as an factor of advice and instruction in his works with the effect of the circumstances. With this approach, we aim to evaluate the medieval Turkish-Mongolian statesmen in the poet's work from the perspective of Sa'dî-i Şîrâzî by exemplifying the poet's poems.

Key Words: Medieval, Sa'dî-i Şîrâzî, Turkish-Mongolian Statesmen.

Structured Abstract

Medieval Turkish-Islamic geography, with its political and cultural background, is a region that has witnessed important developments in every field from the ancient period to the period when Sa'dî-i Şîrâzî lived, in other words, until the thirteenth century. In this process, especially in the Iranian geography; The periods of Turkish-Mongolian rule, which we will call the Iran-Turan wars, the Gazneli-Seljuk-Harizmşâh and the Ilkhanid periods, appear as historical processes that changed the fate of the region and left deep traces in the geography.

The struggles and political influences of the Central Asian tribes in the Near East since ancient times manifest themselves with the Turkish-Mongolian statesmen of the ages, which we will mention in the poems of Sa'dî-i Şîrâzî, one of the important poets of the thirteenth century. The poet, whose competence in Persian language and literature is indisputable, shows us that he has a well-equipped knowledge in the fields of ancient and medieval history with the information and examples he gave in his complex. In the light of these data, we clearly observe that Sa'dî-i Şîrâzî conveyed the historical information of both the previous periods and the age he lived. In our study, we aim to convey the Turkish-Mongolian statesmen mentioned in the works of the poet who lived in the ancient and medieval periods in historical reality and with the point of view of the poet, and to make a re-reading of history considering the conditions of the period. Before we talk about it, we believe that giving brief information about Sa'dî-i Şîrâzî and the period in which he lived would be beneficial in conveying our work in a better way. Then, we aim to make an evaluation in the conclusion part by presenting the statesmen who were in the complex of the poet in the ancient and medieval periods with examples. In this context, in our study; Efrâsiyâb, Sultan Alparslan, Kızıl Arslan, Atabek Ebu Bekir bin Sa'd bin Zengî, Atabek Muhammedşâh, Atabek Muzafferuddîn Selçukşâh, Sebüktegin, Âyâz, Tekiş, Tekle, Sungur, Tuğrul, Aybek, Abiş Hatun, Türkân Hüseyin Hatun, Şemsânînin, We discussed the Vizier Şemseddîn Cüveynî, Atamelik Muhammed Cüveynî and Emir Enkiyânû. Apart from the names we have listed above, we should state that there are many historical, religious and mythological figures in the complex of Sa'dî-i Şîrâzî.

There are many Turkish-Mongolian statesmen who are mentioned in the corpus of Sa'dî-i Şîrâzî and who have a place in Near East history. When we look at the framework of our study, we see that an important accumulation of knowledge about the Turkish-Mongolian history is conveyed in all of Sa'dî's works. In this respect, we can list the information about Turkish-Mongolian history in three stages in the corpus as follows; The first of these is the Turan judge in Iranian mythology, the second is the historical information given about the Gazneli-Seljuk statesmen who were active in the Near East region just before the period Sa'dî lived, and the elements that dominated the poet's period.

While the ancient Turan ruler Efrâsiyab is presented by Sa'dî-i Şîrâzî as a character that once dominated fame, wealth and wide geographies, it is especially emphasized that nothing remained of his superior qualities and sovereignty. With this aspect, the poet points out that even the strong are temporary, pointing to transience. In our study, Sa'dî-i Şîrâzî reflects the Middle Ages Turkish-Mongolian statesmen in his

work as more generous, compassionate, patron of the scientific world, powerful and the collector of the order that broke down during the Mongol invasion, as a source of hope.

Speaking abundantly about the historical figures who played an active role in Iranian history, Saudî quotes stories from the Seljuk Turks, who gained an important place in Iranian geography after the 10th century, and from the rulers of the branch Seljuk states that dominated the same region after the collapse of the Great Seljuk State. In this respect, the two Seljuks, which draw attention to Azerbaijan Atabeks and Kirman Seljuks, appear as residual states. Transferring these literary information to Turkish historical studies and presenting the perspectives of the scholars on Turkish history will add a different color to Turkish historical studies and bring a different evaluation method. The poet's mention of his contemporary Salgurlu dynasty, namely the Saud family, the Ilkhanid rulers and Noyans in the Persian region, and the people who were at the top of the Ilkhanid administrative system shed light on the history of Persia and Ilkhanians in the thirteenth century. As a result, when looking at the whole corpus in terms of Turkish-Mongolian history; A history reading of the ancient period, Gazneli, Seljuk, Hârizmşâh and İlhanid periods can be easily read. It also sheds light on Iranian and Ilkhanian history of the century. As a result, when looking at the entire corpus in terms of Turkish-Mongolian history; A history reading from the ancient period, Gazneli, Seljuk, Hârizmşâh and İlhanid periods can be easily read.

Giriş

Orta Çağ Türk-İslam coğrafyası, siyasi ve kültürel birikimiyle antik dönemden çalışmamıza konu olan Sa'dî-i Şîrâzî'nin yaşadığı döneme kadar, yani XIII. yüzyıla kadar, her alanda önemli gelişmelere sahne olmuş bir bölgedir. Bu süreç içerisinde özellikle İran coğrafyasında; İran-Turan savaşları, Gazneli-Selçuklu-Hârizmşâh ve İlhanlı dönemleri diye adlandıracağımız Türk-Moğol hâkimiyeti dönemleri bölgenin kaderini değiştiren ve coğrafyada derin izler bırakan tarihî süreçler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Antik dönemlerden beri Orta Asya kökenli kavimlerin Yakındoğu'daki mücadeleleri ve siyasi etkileri XIII. yüzyılın önemli şairlerinden olan Sa'dî-i Şîrâzî'nin şiirlerinde değineceğimiz çağların Türk-Moğol devlet adamları ile kendini göstermektedir. Fars dili ve edebiyatında yetkinliği tartışılmaz olan şair, külliyyâtında¹ verdiği bilgi ve örneklerle eski ve Orta Çağ tarihi alanlarında da donanımlı bilgilere sahip olduğunu bizlere göstermektedir. Bu veriler ışığında Sa'dî-i Şîrâzî'nin hem kendinden önceki dönemlerin hem de yaşadığı çağın tarihî bilgilerini aktardığını açıkça gözlemlemekteyiz. Çalışmamızda, antik dönem ve Orta Çağ döneminde yaşamış olan şairin eserlerinde adı geçen Türk-Moğol devlet adamlarını tarihî gerçeklikte ve şairin bakış açısı ile aktarmayı, dönemin şartları göz önünde bulundurularak yeniden bir tarih okuması yapmayı amaçlamaktayız. Konumuza geçmeden Sa'dî-i Şîrâzî ve yaşadığı dönem hakkında kısaca bilgi vermenin çalışmamızın daha iyi bir şekilde aktarılmasında faydalı olacağı kanaatindeyiz. Daha sonra antik dönem ve Orta Çağ döneminde şairin külliyyâtında geçen devlet adamlarını örnekler ile sunarak sonuç kısmında

¹ Çalışmamızda Muhammed Ali Furûğî'nin tashih ettiği Sa'dî-i Şîrâzî külliyyâtını esas aldık. Çalışmada külliyyâtta Farsça şiirler temel alınmış olup, külliyyâtın nesir içeriğinden ve Arapça şiirlerden örnekler alınmamıştır. Şeyh Musliddîn Sa'dî-i Şîrâzî, Külliyyât-ı Sa'dî, (Haz. Muhammed Ali Furûğî Nüshasından Nâsir Ahmedzâde), Tahrân 1390 hş.

değerlendirme yapmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışmamızda; Efrâsiyâb, Sultan Alparslan, Kızıl Arslan, Atabek Ebu Bekir bin Sa'd bin Zengî, Atabek Muhammedşâh, Atabek Muzafferuddîn Selçukşâh, Sebüktegin, Âyâz, Tekiş, Tekle, Sungur, Tuğrul, Aybek, Âbiş Hatun, Türkân Hatun, Şemseddîn Hüseyin 'Alekanî, Vezir Şemseddîn Cüveynî, Atamelik Muhammed Cüveynî, ve Emir Enkiyânû'yu ele aldık. Yukarıda sıraladığımız isimlerin dışında Sa'dî-i Şîrâzî'nin külliyyâtında birçok tarihî, dinî ve mitolojik şahsın da olduğunu ifade etmeliyiz.

Sa'dî-i Şîrâzî², 1208-1209 yılları civarında Şîrâz'da dünyaya gelmiş, şairin tahsilini Şîrâz'da ve Bağdat'taki Nizâmîye Medresesi'nde tamamladığı bilinmektedir. Şairin eserlerinden çeşitli memleketlere seyahat ettiği, bu coğrafyaların tarihini çok iyi tahlil ettiği anlaşılmaktadır. 1257 tarihinde eğitimini tamamladıktan sonra Şîrâz'a dönen Sa'dî, Salgurlu Atabeği³ (Fars atabeği) Atabek Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî'nin şehzâdesi Sa'd b. Ebu Bekir b. Sa'd'ın yakınları arasına girmiştir. Şiirlerinde başarılı bir şekilde nasihat üslubunu kullanması, fesahat ve belagatta Fars dilini üstün bir nitelikte kullanması onu Moğol dönemi şairleri arasında örnek alınan farklı bir yere ulaştırmıştır. İran Moğolları dönemi şairlerinden biri olan Sa'dî-i Şîrâzî, 9 Aralık 1292 senesinde Şîrâz'da vefat etmiştir.⁴

Zamanının bazı devlet adamlarına övgü dolu şiirler yazmışsa da saray şairi olmamış, özgürce düşüncelerini şiirlerinde aktarmıştır. Moğol istilası ve bu istiladan sonra meydana gelen kargaşa ve huzursuzluğa şahit olmuş, Moğolların yönetimini görmüş, eseriyle onları ve zamanın toplumunu eleştirmiş bir şairdir.⁵

1. Atabek Ebu Bekir bin Sa'd bin Zengî:

Fars Atabeği Ebu Bekir Bin Sa'd Bin Zengî, Fars Atabeklerinden olup onun döneminde Fars Atabekliği İlhanlı yönetimine tabi bir şekilde yaşamaktaydı. Ebu Bekir Bin Sa'd Bin Zengî, Moğollara karşı Ön Asya'da Müslüman devletlerle ittifak arayışı içine girdiyse de bunun sonuçsuz kalacağını görmüş, kardeşini dönemin Moğol hükümdarı olan

² Sa'dî-i Şîrâzî hakkında detaylı bilgi için bk. 'Umar Kehhâle, Mu'cemü'l-Mü'ellifin, IV, Dâr-i İhyâü't-Turâsü'l-'Arabiyye, Beyrut ty., 151; İsmâ'il Bâsâ el-Bağdâdî, Hediyyetu'l-'Ârifin, II, İstanbul 1951, 462; Reşidüddîn Fazlullâh, Câmi'u't-Tevârih, (Tsh. Doktor Behmen Kerîmî), İntişârât-ı İkbâl, Tahrân 1374 hş., 66; Zebihullah-i Safa, İran Edebiyatı Tarihi, (Çev. Hasan Almaz), II, Nusha Yay., Ankara 2005, 221-222; Sa'id Nefîsî, Târih-i Nazm ve Nesr der İran ve Zebân-i Fârsî, I, İntişârât-ı Furûğî, Tahrân 1363 hş., 167-169; Zebihullah-i Safa, Târih-i Edebiyât der İran, III, İntişârât-ı Firdovs, Tahrân 1349 hş., 587-622; M. Çiçekler, "Sa'dî-i Şîrâzî", DİA, İstanbul 2008, XXXV, 405-407; Abbâs İkbâl Âştîyânî, Târih-i Moğul ve Evâyl-i Eyyâm-i Teymûrî, I-II, İntişârât-ı Nâmek, Tahrân 1374 hş., 539-544; Muhammed Ca'fer Yâhakkî, Kulliyât-ı Târih-i Edebiyât-ı Fârsî, Tahrân 1389 hş., 83-85; Ö. Ünal, "Sa'dî-i Şîrâzî'nin Arapça Şiirleri ve Bağdad Mersiyesi", Nûsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, 21/ Bahar, Ankara 2006, 90-91, 95; Ali Ekber Dihhudâ, "Sa'dî", (Haz. Muhammed Mu'in-Seyyid Ca'fer Şehîdî), Çâp-i Dânişgâh-i Tahrân, Tahrân 1373 hş., VIII, 12040; Ca'fer Müeyyid Şîrâzî, "Peyvendhâ-yi Honerî Kemâl Hucendî ve Sa'dî Şîrâzî", Makâlât-i Mecme'-i Bozorgdâşt-i Kemâl-i Hucendî, Tebriz 1375 hş., I, 253.

³ Sa'd ailesi olarak da bilinen Fars Atabegleri hakkında detaylı bilgi için bk. Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, Mecma'u'l-Ensâb, (Tsh. Mîr Hâşim Muhammed), İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahrân 1343 hş., 182-187.

⁴ Şeyh Muslihiddîn Sa'dî-yi Şîrâzî, Kulliyât-ı Sa'dî, (Tsh. Muhammed 'Alî Furûğî), İntişârât-ı Kaknûs, Tahrân 1368 hş., önsöz, 23; Çiçekler, Mustafa, "Sa'dî-i Şîrâzî", DİA, İstanbul 2008, XXXV, 405-406.

⁵ Çiftçi, Hasan, Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, 260.

Ögedey Han'a⁶ elçi olarak göndermiştir. Onun bu davranışı Han tarafından memnuniyetle karşılanmış kendisine Kutlug lakabı verilerek Fars idaresi tekrar ona bırakılmıştır.⁷

Fakat kendisi, döneminde Moğol zulmünden kaçan şairleri, bilim insanlarını ve özellikle Sa'dî'yi şahsini himaye ettiği için şairimizin külliyyâtında özel bir yere sahip olan birkaç kişiden biridir. Onun Sa'dî'nin hamisi olması ve onu desteklemesi şair tarafından sıkça dile getirilmektedir.⁸

امید هست که روی ملال درنکشد از این سخن که گلستان نه جای دلتنگیست

علی الخصوص که دیباچه همایونش بنام سعد ابوبکر سعد بن زنگیست

Umarım ki okurken melül olup kaş çatmaz; çünkü gülîstân üzülecek yer değildir.

Özellikle kutlu önsözü Sa'd Ebû Bekr Sa'd b. Zengî'nin adınadır.⁹

که سعدی که گوی بلاغت ربود در ایام بو بکر بن سعد بود

Belâgat topunu çelen Sa'dî, Ebû Bekr'in devrinde yaşadı.¹⁰

گر از سعد زنگی مثل ماند یاد فلک یاور سعد بو بکر باد

Sa'd Zengî'den hatıra olarak bir misal kaldıysa; felek, sen Sa'd Ebû Bekr'in yardımcısı ol!¹¹

چنین پادشاهان که دین پرورند به بازوی دین، گوی دولت برند

از آنان نبینم درین عهد کس و گر هست بو بکر سعد ست و بس

Böyle dindâr padişahlar, din pazusu ile devlet topunu çelmişlerdir; bu devirde onlardan kimseyi görmüyorum, Ebû Bekr Sa'd müstesnadır.¹²

بحمد الله این سیرت وراه راست اتابک ابو بکر بن سعد راست

⁶ Cengiz Han'ın üçüncü oğlu olup Cuci ve Çağatay'ın küçük kardeşi, Tuluy'un ağabeyidir. Gençliğinden itibaren Cengiz Han'ın çeşitli seferlerine katılmış ve 1220 yılı başlarında Otrar kuşatmasını yürütmüştür. Osman Gazi Özgüdenli, "Ögedey Han", DİA, İstanbul 2007, XXXIV, 21-22.

⁷ Erdoğan Merçil, Fars Atabekleri Salgurlular, TTK, Ankara 1991, 87.

⁸ Nefîsî, Târîh-i Nazm ve Nesr, I, 173; Safa, İran Edebiyatı Tarihi (Çev. Hasan Almaz), II, 33-34; K. Kenârîrûdî, "Nizâm-i Mâliyât-i Mogûlân ve Te'sîr-i Ân der İnhitât ve Zevâl-i Şehrîhâyi İrân", Pejuheşi Târîh, 12, 1387 hş., 86; Yıldırım, İran Edebiyatı Tarihi, 130; Ceylan Mollamehmetoğlu, Fahrüddîn-i İrâkî'nin Tasavvufi İstilahları ve Dîvân-ı Kebîr'den Şahit Beyitler, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2014, 4.

⁹ Şîrâzî, Golîstân-i Sa'dî, (Tsh. Halil Hatîb Rehber), Tahrân 1347hş., 33; Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûgî), 20.

¹⁰ Şîrâzî, Bustân-i Sa'dî, (Tsh. Rehber), 32; Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûgî), 211.

¹¹ Şîrâzî, Bustân-i Sa'dî, (Tsh. Rehber), 34; Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûgî), 213.

¹² Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûgî), 228; Şîrâzî, Bostan ve Gülîstan, (Haz. Hüseyin Su-Abdürahim Karadeniz), Hece Yayınları, Ankara 2011, 43.

*Hamd olsun Allah'a Atabek Ebû Bekr b. Sa'd bu güzel adet ve doğru yoldadır.*¹³
 ز دوران گیتی نیاید مگر   چو حاتم به آزاد مردی دگر

نهد همتش بر دهان سؤال   ابو بکر سعد آنکه دست نوال

*Dünya var olduğundan beri Hatem gibi başka hür biri dünyaya gelmedi,
 Sa'd b. Ebû Bekr müstesna! Onun cömert eli ve himmeti ihtiyacın ağzını örter.*¹⁴
 دهانم جز امروز شیرین نگشت   از آن جمله سختی که بر من گذشت

که مادر نزاید چنو قبل و بعد   در اقبال و تأیید بو بکر سعد

*Maruz kaldığım tüm zorluklara rağmen bugünün dışında ağzım hiç tatlanmadı
 Hiçbir ananın onun gibi bir evlat doğurmadığı ve doğuramacağı Sa'd b. Ebû Bekr'in
 ikbal ve saltanatında (tatlandı).*¹⁵

که بندگان بنی سعد خوان یغمارا   تو همچنان دل شهری بغمزه ای ببری

*Sen, Benî Sa'd'ın kölelerinin yağma sofrasını yağmalaması gibi, bir şehrin gönlünü
 bir gamzeyle çalarsın.*¹⁶

شهنشاه عادل اتابک محمد   خداوند فرمان ملک سلیمان

پدر بر پدر نامور جد بر جد   ز سعد ابو بکر تا سعد زنگی

*Sa'd Ebû Bekr'den Sa'd Zengî'ye kadar; babadan babaya, cedden cedde ünlü.*¹⁷
Süleyman mülkünün ferman sahibi büyük hükümdar âdil Atabek Muhammed.

سعد ابو بکر سعد زنگی مودود   وارث ملک عجم اتابک اعظم

*Acem mülkünün vârisi, sevilen büyük Atabek Sa'd Ebû Bekr Sa'd Zengî*¹⁸
 کسی گفت سعدی چه شوریده رنگی   بپرسیدم این کشور آسوده کی شد

جهانی پر آشوب و تشویش و تنگی   چنان بود در عهد اول که دیدی

اتابک ابو بکر بن سعد زنگی   چذین شد در ایام سلطان عادل

*Sordum bu ülke ne zaman âsûde oldu? Birisi; Sa'dî ne divânesin dedi.
 Dünya karışıklık ve sıkıntı içindeydi gördün, önceki dönemde böyle idi.
 (şimdi) Âdil sultan Atabek Ebû Bekr Sa'd b. Zengî'nin döneminde böyle oldu.*¹⁹

¹³ Şîrâzî, Bustân-i Sa'dî, (Tsh. Rehber), 127; Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 233.

¹⁴ Şîrâzî, Bustân-i Sa'dî, (Tsh. Rehber), 312; Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 284.

¹⁵ Şîrâzî, Bustân-i Sa'dî, (Tsh. Rehber), 748; Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 401.

¹⁶ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 444.

¹⁷ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 897.

¹⁸ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 905.

¹⁹ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 953.

ترا که سایه بو بکر سعد زنگی هست   گر آفتاب فرو شد هنوز باکی نیست

*Güneş battıysa henüz endişelenecek bir şey yoktur; Ebû Bekr Sa'd Zengî gölgesi mevcuttur.*²⁰

بقای سعد ابو بکر سعد زنگی باد   امید امن و سلامت بگوش دل می گفت

*Dinle, gönül güven ve selamet ümidiyle Sa'd Ebû Bekr Sa'd Zengî (varlığı) ebedi olsun diyor.*²¹

خداى پاک بفضل و کرم بیامرزاد   روان پاک ابو بکر سعد زنگی را

*Ebû Bekr Sa'd b. Zengî'nin temiz ruhunu, temiz Allah fazlı ve keremi ile bağışlasın.*²²

که ماند سعد ابو بکر نامبردارش   نمرد نام ابو بکر سعد بن زنگی

*Ebû Bekir Sa'd'ın adı ölmedi; onun ünü Sa'd Ebû Bekir olarak kaldı.*²³

آنکه اخلاقش پسندیدست و او صافش گزین   خسرو صاحبقران غوث زمان بو بکر سعد

*Ahlakı beğenilen ve vasıfları seçkin; üstün hükümdar, zamanın gavvı Ebû Bekr Sa'd*²⁴

فلک یاور سعد بو بکر باد   گر از سعد زنگی مثل ماند یاد

*Sa'd Zengî'den hatıra olarak bir misal kaldıysa; felek, sen Sa'd Ebû Bekr'in yardımcısı ol!*²⁵

شهنشاه عادل اتابک محمد   خداوند فرمان ملک سلیمان

پدر بر پدر نامور جد بر جد   ز سعد ابو بکر تا سعد زنگی

*Sa'd Ebû Bekr'den Sa'd Zengî'ye kadar; babadan babaya, cedden cedde ünlü.*²⁶

Süleyman mülkünün ferman sahibi büyük hükümdar âdil Atabek Muhammed.

سعد ابو بکر سعد زنگی مودود   وارث ملک عجم اتابک اعظم

*Acem mülkünün vârisi, sevilen büyük Atabek Sa'd Ebû Bekr Sa'd Zengî*²⁷

ترا که سایه بو بکر سعد زنگی هست   گر آفتاب فرو شد هنوز باکی نیست

²⁰ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 958.

²¹ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 959.

²² Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 960.

²³ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 962.

²⁴ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 965.

²⁵ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 213.

²⁶ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 897.

²⁷ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 905.

*Güneş battıysa henüz endişelenecek bir şey yoktur; Ebû Bekr Sa'd Zengî gölgesi mevcuttur.*²⁸

که هست سایه امیدوار فرزندان

نمرد سعد ابو بکر سعد بن زنگی

*Çocuğunun ümidvâr gölgesinde Sa'd Ebû Bekir Sa'd b. Zengî ölmedi.*²⁹

که ماند سعد ابو بکر نامبردارش

نمرد نام ابو بکر سعد بن زنگی

*Ebû Bekir Sa'd'ın adı ölmedi; Onun ünü Sa'd Ebû Bekir olarak kaldı.*³⁰

Sa'dî, himayesinde olduğu Fars Atabekliğini yani Salgurluları ve bu atabekliğin yöneticisi olan Sa'd hanedanını külliyyatının farklı yerlerinde bolca zikretmekte ve onlara minnet duygusunu ifade etmektedir. Çünkü yaşadığı dönemde âlimler ve müeddipleri koruyan onlara Fars Atabekliği içerisinde yer alan medrese ve hangâhlarda yer açan Sa'd hanedanı şairin gözünde çok kıymetli ve kahramanca bir yere sahiptir. Onların bu himayesi sayesinde Fars edebiyatının güzel örnekleri elimize ulaşabilmiştir.

Sa'dî, Farsça şiirlerinde Fars Atabekliği'nin yöneticilerine dualar etmekte, onların yönetimlerini güzel, doğru, dindar olarak nitelendirmekte ve eserlerini onlar adına telif ettiğini söylemektedir. Salgurluları Hâtem gibi yiğit, Süleyman gibi muktedir ve Acem mülkünün varisi olarak nitelendirmektedir. Yine şair, Moğol dönemini güneşin battığı karanlık bir geceye benzetmekte fakat bu durumdan endişe etmediğini çünkü Sa'd ailesinin himayesinde olmanın durumu düzelttiğine değinmekte, onların güven ve selameti getirdiğini vurgulamaktadır.

2. Atabek Muhammedşâh:

Atabek Sa'd'dan sonra yerine çocuk yaştaki oğlu Muhammed geçmiştir. Küçük yaşta olduğu için annesi Terken onun yerine naiblik yapmıştır. Fakat Muhammed, kısa bir süre sonra ölmüş onun yerine İlhan Hülegü'nun Bağdad kuşatmasına katılan ve han tarafından beğenilen Muhammedşâh, Salgurlu tahtına oturmuştur. Fakat devlet işlerinden uzaklaştırılan Terken Hatun, 1260 tarihinde Muhammedşâh'ı adamlarına öldürtmüştür.³¹ Bu dönemden sonra Fars Atabekliği'nin çöküş dönemine girdiğini görmekteyiz. Böylece Moğol hâkimiyeti Fars bölgesinde giderek artacaktır.

شه نشاہ عادل اتابک محمد

خداوند فرمان ملک سلیمان

*Süleyman mülkünün ferman sahibi büyük hükümdar âdil Atabek Muhammed.*³²

Sekiz ay kadar Fars memleketine hükmetmesine rağmen Sa'dî tarafından övgüyle anılması onun da tıpkı Salgurlu hanedanından gelen ataları gibi âlimleri ve sanat erbabını himaye ettiği sonucuna bizleri götürmektedir.

²⁸ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 958.

²⁹ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 961.

³⁰ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 962.

³¹ Şebânkârî, Mecma'ü'l-Ensâb, 185; Merçil, Fars Atabekleri Salgurlular, 100-103.

³² Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 897.

3. Atabek Muzafferüddîn Selçukşâh:

Fars Atabeklerinde Muzafferüddîn Selçukşâh, Terken Hatun'un desteği ile tahta çıkmış ve onun devlet içindeki gücünü çok iyi anlayan Selçukşâh, Terken Hatun ile evlenmiştir. Fakat Terken Hatun'un sonu Selçukşâh'ın elinden olmuş, Terken Hatun'un öldürülmesi Moğol ordularının Fars bölgesine gelmesine sebep olmuştur. 1264 yılında gerçekleşen Kazerun savaşında yenilen Selçukşâh daha sonra Moğollar tarafından katledilmiştir.³³

امید بسته بر آمد صباح خیر دمید
بدور دولت سلجوقشاه سلغر شاه

*Salgurşâhı Selçukşâh'ın devletinin zamanında; ümit bağlanmış ortaya çıktı hayırlı sabah doğdu.*³⁴

دفتر ز شعر گفته بشوی و دگر مگوی
الا دعای دولت سلجوقشاه را

*Şiir yazmayı bırak, artık söyleme sadece Selçukşâh'ın devletine dua et.*³⁵

مظفرالدین سلجوقشاه کز عدلش
روان تکلہ و بو بکر سعد می نازند

*Muzaffereddîn Selçukşâh'ın adaletinden Tekle ve Ebû Bekr Sa'd'ın*³⁶
ruhları övünür.

بدور دولت سلجوقشاه سلغر شاه
خدايگان معظم اتابک اعظم

*Muazzam kudretli büyük Atabek Salgurlu Şâhı Selçukşâh'ın devleti*³⁷
zamanında.

امید بسته بر آمد صباح خیر دمید
بدور دولت سلجوقشاه سلغر شاه

*Salgurlu Şâhı Selçukşâh'ın devleti zamanında; sabah hayırla doğdu ümit bağladı.*³⁸

Atabek Muhammedşâh gibi Muzafferüddîn Selçukşâh da Sa'dî tarafından methedilmektedir. Edebiyat ehlinin Fars atabekliğinde hüküm sürmüş yöneticiler tarafından devamlı korunması bize bu işin aslında bir devlet politikası haline geldiğini göstermektedir. Sa'dî-i Şîrâzî'nin Ebu Bekr b. Sa'd'dan başlayarak ve Ebu Bekr b. Sa'd'dan sonra gelen tüm Fars hâkimlerini külliyyatında zikretmesi ve övmesi hükümdarlar değişse de Fars yöneticilerinin müeddiblere sahip olmasını belirli bir politika olarak düşünmemize sebep olmaktadır.

4. Ayâz:

Ayâz, Sultan Gazneli Mahmûd'un musahibi yani sohbet arkadaşı olmuş, Gazneli Mahmûd için değerli devlet adamları arasında yer almıştır. Gazneli Mahmûd'a danışmanlık yapmakla kalmayan Ayâz, ayrıca Sultan tarafından sevilen ve değer verilen bir kişilik olarak

³³ Şebânkârî, Mecma'u'l-Ensâb, 186.

³⁴ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 939.

³⁵ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 887.

³⁶ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 903.

³⁷ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 924.

³⁸ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 939.

Sa'dî'nin şiirlerinde karşımıza çıkmaktadır. Sultan Mahmûd, genç bir Türk köle olan Ayâz'ı çok sevmiş, ona yakın ilgi duymuş ve aralarında çok sıkı bağlar oluşmuştur. Sultan Mahmûd onu ömrünün sonuna kadar hiç yanından ayırmamıştır.³⁹

یکی خرده بر شاه غزنین گرفت   که حسنی ندارد ایاز ای شگفت

*Birisi, ne tuhaftır! Ayâz, hiç de güzel değildir, diyerek Gazne hükümdarını çekmiştir.*⁴⁰

دست مجنون و دامن لیلی   روی محمود و خاک پای ایاز

*Mecnûn'un eli ve Leylâ'nun eteği; Mahmûd'un yüzü ve Ayâz'ın ayağının toprağı.*⁴¹

Mecnûn, çaresiz bir âşık olmasına rağmen Leylâ'yı düşünmektedir. Sultan Mahmûd ise büyük bir hükümdar olmasına rağmen musahibi Ayâz'ın ayağının tozunu yüzüne sürmektedir. Biri çok büyük bir âşık ve diğeri ise dünyaca ünlü bir hükümdar olmasına rağmen her ikisi de muhabbet duydukları kişilere karşı zayıf kalmaktadırlar.

ای که نصیحت کنی کز پی او دگر مرو   در نظر سبکتکین عیب ایاز می کنی

*Bana artık onun peşinden gitmememi öğütölüyorsun; Sebüktegin'in (Sultan Gazneli Mahmûd'un babası) huzurunda Ayâz'ın ayıplıyorsun.*⁴²

Bu beyitte Sa'dî-i Şîrâzî, sevgilinin âşığına nasihat etmesine rağmen kendisinin maşûğundan istediği gibi davranmadığına işaret etmektedir. Aslında şair, burada sevgilinin istediği ile yaptığı şey arasında mevcut olan çelişkiden bahsetmektedir. Ayâz'ın kusurlarının beyan edilmesi de bu bağlamda Sa'dî-i Şîrâzî tarafından örnek olarak kullanılmıştır.

وه که ازو جور و تندیم چه خوش آید   چون حرکات ایاز بر دل محمود

*Vay! Bana ondan gelen acı ve sıkıntı ne güzeldir; Mahmûd'un gönlündeki Ayâz'ın hareketleri gibi.*⁴³

Sevgilinin her türlü cefası Sa'dî'ye göre âşığın gözüne hoş görünmektedir. Muhabbet duyulanın eziyet veren her çeşit tavrı ve davranışı Sultan Mahmûd'un musahibi Ayâz'ın hareketlerine benzetilmiştir.

Köle kökenli bir devlet adamı olmasına rağmen Sultan Mahmûd üzerinde oldukça fazla etkiye sahip olması hatta Sultan'ın Ayâz'a karşı muhabbet beslemesi bu tarihî karakterin Fars edebiyatında bolca kullanılmasına sebep olmuştur. Sa'dî-i Şîrâzî, Ayâz karakterini; özellikle dünyaya yön veren siyasî ve askerî faaliyetlere girişen güç sahibi kişilerin bile sıradan fakat saygı duydukları ya da güvendikleri kişiler karşısında güçsüz kalmalarına örnek olarak kullanmaktadır.

³⁹ Şebânkâreî, Mecma'u'l-Ensâb, 64; Nimet Yıldırım, Fars Mitolojisi Sözlüğü, İstanbul 2017, 544; Deniz Erçavuş, Hâfız-Şîrâzî'nin Gazellerinde Mitolojik Unsurlar, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2012, 181-182.

⁴⁰ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 304; Şîrâzî, Bostan ve Gülistan, (Haz. Su- Karadeniz), 127.

⁴¹ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 622; Şeyh Muslihiddin Sa'dî-yi Şîrâzî, Şerh-i Gazelhâ-yi Sa'dî, (Tsh. Muhammed Rızâ Buzurk Hâlikî-Turec 'İkdâyî), I, İntişârât-i Zevvâr, Tahrân 1386 hş., 678.

⁴² Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 807.

⁴³ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 905.

5. Aybek:

Türkistan kökenli olan Aybek, Sultan Şehâbeddîn Gûrî'nin sadık kölelerinden olup daha sonra Kutbeddîn adı ile Delhi Sultanlığının kurucusu olarak karşımıza çıkmaktadır. 1206-1210 tarihleri arasında hüküm sürmüş ve Lahor'da tahta çıkmıştır. Kurduğu devletin sınırlarını orta Hindistan'a kadar genişletmiştir. Kutbeddîn Aybek sanata ve imara önem veren biri olarak bilinmektedir.⁴⁴

بندگی درت کنم چندی   بی ریا همچو ایبک و سنقر

*Aybek ve Sungur gibi riyâsızca, senin kapında ne zamana kadar kölelik edeyim.*⁴⁵

Sa'dî, tarihte bilinen iki ünlü köle kökenli devlet adamından örnek vererek onlar gibi, kendisinin de sevgilinin kapısında sadık ve riyasız olarak beklediğine değinmektedir. Bu köle kökenli devlet adamlarının vefalı davranışları ilerleyen dönem içerisinde onları önemli bir konuma getirmiş ve davranışlarının ödülünü elde etmişlerdir. Sa'dî-i Şîrâzî, kendisini onlara benzeterek aslında sabır ve vefa ile beklemenin sonunda başarıya ulaşmanın mümkün olacağına işaret etmektedir.

6. Efrâsiyâb:

Ferîdûn'un üç oğlundan biri olan Tûr'un soyundan gelen Efrâsiyâb, Türkistan bölgesinin hâkimidir. Efrâsiyâb, antik İran efsanelerinde İran-Turan savaşlarında Turan ordularını temsil eden Türk kökenli hükümdardır.⁴⁶ Efrâsiyâb karakteri özellikle Firdevsî'nin *Şâhnâme* adlı eserinde İran-Turan savaşlarında sık sık bahsedilen korkusuz ve çetin düşmanı simgelemektedir. Hatta Firdevsî'nin eserine göre Efrâsiyâb'ın Turan orduları bir müddet İran'ı işgal bile etmişlerdir.⁴⁷

گر او پیشدستی کند غم مدار   ورافراسیاب است مغزش برار

*Önce el kaldıran düşman olursa kaygılanma; Efrâsiyâb da olsa beynini akat.*⁴⁸

Bostân adlı eserinde ordu sevk etmenin ve düşmanla çarpışmanın usulleri üzerine de bilgiler veren Sa'dî, ilk hamlenin düşmandan gelmesi hususunda hükümdarları uyarılmaktadır. Ona göre ilk saldıran düşman olursa savaşta haklı olan taraf olunacağına onun karşısına korkusuzca çıkılması gerektiğine dikkat çekmektedir. Hatta bu düşman Efrâsiyâb gibi güçlü ya da çetin olsa da haklı olanın her zaman galip olacağına değinmektedir. Bu beyitte Efrâsiyâb, güçlü düşman ile özdeşleştirilmiştir.

سعدی نگفتمت که مرو در کند عشق   تیر نظر بیفکند افراسیاب را

*Sa'dî, sana söylemedi mi? Aşkın kemendine esir olma! Efrâsiyâb'ın bakışı ok atar.*⁴⁹ Şair, bu gazeliyatında yer alan bu beytinde sevgilinin bakışını Efrâsiyâb'ın okuna

⁴⁴ Minhâcuddîn Osmân b. Sirâcuddîn Muhammed Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, I, (Haz. Abdullhay Habîbî), Encümen-i Târîh-i Afgânîstân, Kâbil 1343 hş., 413-418.

⁴⁵ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), 1059.

⁴⁶ İbn-i Belhî, *Farsnâme, İntişârât-i Esâtîr*, Tahrân 1384 hş., 13.

⁴⁷ Hekîm Ebu'l-Kâsım Firdevsî, *Şâhnâme, İntişârât-i Tahrân*, Tahrân 1388 hş., 134-162.

⁴⁸ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), 260.

⁴⁹ Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Furûğî), 447; Şîrâzî, *Şerh-i Gazelâ-yi Sa'dî*, (Tsh. Hâlikî-'İkdâyî), I, 28.

benzetmekte ve onun bakışını âşıktan kudretli görmektedir. Sa'dî'ye göre aşkın kendine esir olunmamalı ve sevgilinin ok atan bakışına kapılmamak gerekmektedir. Çünkü bunlar âşığın kuvvetinin üzerindedir. Aslında sevgili çetin ve güçlü olan bir düşmana benzetilmekte ve onun karşısında âşığın da çaresiz olduğu anlatılmak istenmektedir. Ve bu güçlü düşmanın çetinliği de *Şâhnâme*'deki kudretli düşman Efrâsiyâb ile eş görülmektedir.

گر آن ساعد که او دارد بدی با رستم دستان
به یک ساعت بیفکندی اگر افراسیابستی

*O, Rüstem hikâyesindeki gibi bir pazuya sahipse; Efrâsiyâb'ı bir anda yenebilir.*⁵⁰
رستمی باید که پیشانی کند با دیو نفس
گر برو غالب شویم افراسیاب افکنده ایم

*Rüstemliğin dev nefise küstahlık etmesi gerekir; galip gelirse, Efrâsiyâb'ı yenmişiz demektir.*⁵¹

نه سام و نریمان و افراسیاب
نه کسری و دارا و جمشید ماند

*Ne Sâm, Nerîmân, Efrâsiyâb; ne de Kisrâ (Nûşirâven), Dârâ, Cemşid kaldı.*⁵²

Sa'dî'ye göre dünyanın fani bir mekân olduğu her defasında hatırlanmalıdır. Bunu yaparken de şair devamlı antik dönemin büyük hükümdarlarına dünyanın kalmadığını Efrâsiyâb'ı örnek göstererek hatırlatmaktadır. Ayrıca nefsin küstahlığına galip gelen kişiyi de Efrâsiyâb gibi güçlü bir düşmana galip gelmeye benzetmektedir.

7. Kızıl Arslan:

Kızıl Arslan, İldenizliler olarak bilinen Azerbaycan Atabeklerinin üçüncü hükümdarı olup, Musul Atabekliği ve diğer yerel devletlerle mücadele etmiştir. Kızıl Arslan zamanında Azerbaycan Atabekliği kudretli bir zaman yaşamıştır. Kızıl Arslan, 1186 tarihinde vefat etmiştir.⁵³

چه حاجت که نه کرسی آسمان
نهی زیر پای قزل ارسلان

*Ne gerek var, göklerin dokuz katlı kürsüsünü Kızıl Arslan'ın ayağı altına koyarsın.*⁵⁴
قزل ارسلان قلعه‌ای سخت داشت
که گردن به الوند بر می‌فراشت

*Kızıl Arslan'ın sağlam bir kalesi vardı; Elvend dağına başkaldırıyordu.*⁵⁵

8. Sebüktekin:

Gazneli devletinin kurucusu ve ilk hükümdarı olan Sebüktekin, 977-997 tarihleri arasında hüküm sürmüştür. Türk asıllı olan Sebüktekin, Afganistan ve Kuzey Hindistan bölgelerine sefer düzenlemiştir. Oğlu Mahmûd daha sonra Gazne Devletini genişletecek çağın en büyük devleti haline getirecektir.⁵⁶

⁵⁰ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 748; Şîrâzî, Şerh-i Gazelâ-yi Sa'dî, (Tsh. Hâlikî-'İkdâyî), II, 1084.

⁵¹ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 1020.

⁵² Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 1051.

⁵³ Faruk Sümer, "Kızıl Arslan", İA, VI, MEB Basımevi, İstanbul 1945, 787-789.

⁵⁴ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 215.

⁵⁵ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 348.

⁵⁶ Cüzçânî, Tabakât-ı Nâsırî, I, 266-269.

ای که نصیحتم کنی کز پی او دگر مرو   در نظر سبکتکین عیب ایاز کنی

*Bana artık onun arkasından gitmememi öğütliyorsun; Sebüktegin'in huzurunda Ayâz'ın ayıbını beyan ediyorsun.*⁵⁷

Sa'dî'nin Afganistan ve Hindistan tarihine hâkim olduğunu şiirlerinde Gazne devleti yöneticilerinden birçok örnek vermesi ile bilmekteyiz. Sebüktekin, Gazneli Mahmûd ve Ayâz, Sa'dî'nin bu dönemden ismine yer verdiği şahsiyetler arasında yer almaktadır.

9. Sultan Alparslan:

Sultan Alparslan, Büyük Selçuklu hanedanının en bilinen hükümdarlarından birisidir. Anadolu Türk tarihi için de önemli bir karakter olan Sultan Alparslan zamanında 1071 Malazgirt zaferi kazanılmış ve Anadolu'nun İslamlaşması ve Türk yurdu haline gelmesi onun döneminde başlamıştır. Alparslan ve ardından gelen Melikşâh dönemi Büyük Selçukluların en parlak dönemlerini teşkil etmektedir.⁵⁸

چو الپ ارسلان جان به جانبخش داد   پسر تاج شاهى به سر بر نهاد

*Alparslan, canını yaratıcıya verdiğiinde, şahlık tacını oğlu giymiştir.*⁵⁹

Sa'dî, külliyyatının birçok yerinde ölüm döşeğinde olan veya vefat eden hükümdarlara dikkat çekerek onların yerine geçen oğullarına veya ölüm döşeğinde bu yöneticilerin nasihat ettikleri çocuklarına yer vermektedir. Bu simgeyi kullanarak şair aslında, dünyanın büyük hükümdarlara bile kalmadığına sık sık vurgu yaparak hayatın bir gerçeği olan ölüme dikkat çekmek istemektedir. Bu bağlamda ele alınan isimlerden birisi de Sultan Alparslan olmuştur.

10. Sungur:

Salgurluların kurucusu Sungur, 1148-1161 yılları arasında hüküm sürmüştür. Selçuklulardan bağımsız hareket eden Sungur, şube Selçuklu devletleri ile de mücadele etmiştir.⁶⁰

بندگی درت کنم چندی   بی ریا همچو ایبک و سنقر

*Aybek ve Sungur gibi riyâsızca, senin kapında ne zamana kadar kölelik edeyim.*⁶¹

Sungur'un sadık bir köle olmasını sevgiliye olan bağlılığına örnek olarak göstermektedir.

11. Tekiş:

Tekiş, Hârizmşâh hanedanından altıncı hükümdar Alaüddin Tekiş, 1172-1200 tarihleri arasında hüküm sürmüştür.⁶²

⁵⁷ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 807.

⁵⁸ Şebânkâreî, Mecma'u'l-Ensâb, 100-102.

⁵⁹ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 248; Şîrâzî, Bostan ve Gülîstan, (Haz. Su- Karadeniz), 66.

⁶⁰ Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Ebî'l-Hayr Zerkûb-i Şîrâzî, Şîrâznâme, (Tsh. Behmen Kerîmî), Tahrân 1310-1350 hş., 49-50.

⁶¹ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 1059.

⁶² Şebânkâreî, Mecma'u'l-Ensâb, 137-138.

تکش با غلامان یکی راز گفت   که این را نباید به کس باز گفت

*Tekiş, sırlarından birini kölelerine açmış, sakın bunu kimseye söylemeyin diye de tembih etmişti.*⁶³

Sa'dî, külliyyâtında Hârizmşâh liderlerine de yer vermiş onların kıssalarından alıntı yaparak örnek vermiştir. Aslında külliyyatın geneline bakıldığında bir çok Türk hükümdarının Sa'dî tarafından metafor olarak kullanıldığını rahat bir şekilde görmekteyiz. Bu durum bize İran coğrafyasının aslında Türk tarihinin bir parçası olduğunu gösteren güzel bir örnektir.

12. Tekle:

Tekle, Fars atabeylerinin üçüncüsüdür.⁶⁴

در اخبار شاهان پیشینه هست   که چون تکله بر تخت زنگی نشست

به دورانش از کس نیاززد کس   سبق برد اگر خود همین بود و بس

Eski padişahların arasında söylenir; Tekle, tahtına oturduktan sonra

*Bütün varlığı bundan ibaret olsa bile, onun döneminde kimse kimseden incinmedi.*⁶⁵

مظفرالدین سلجوقشاه کز عدلش   روان تکله و بو بکر سعد می نازند

*Muzaffereddîn Selçukşâh'ın adaletinden Tekle ve Ebû Bekr Sa'd'ın ruhları övünür.*⁶⁶

13. Tuğrul:

Melik Muhammed vefat ettikten sonra oğlu Tuğrulşâh (1156-1170) Kirmân tahtına oturmuş ve kendisini tanımayan amcası Selçukşâh ile mücadele ederek onu öldürtmüştür. Babası gibi Salgurlular ile iyi ilişkiler içinde olan Tuğrulşâh döneminde, atabeklerin devlet yönetiminde söz sahibi olmaya başladıklarını görmekteyiz. Alâeddin Bozkuş ve Müeyyidüddin Reyhan bu dönemde devlet içerisinde öne çıkan atabekler arasında yer almaktadırlar. 1170'de vefat eden Tuğrulşâh zamanında Kirmân Selçukluları refah içerisinde idi.⁶⁷

شیدم که طغرل شبی در خزان   گذر کرد برهندوی پاسبان

*Bir sonbahar gecesi Tuğrul Şâh saray bekçilerinden bir köleye uğramıştı.*⁶⁸

14. Şemseddîn Muhammed Cüveynî

Hârizmli bir Müslüman olup Cengiz Han'ın Batı seferinden Hülegü'nun Ön Asya'ya gelişine kadar yaklaşık otuz beş yıl babası Bahâeddîn Cüveynî ile Moğol idarecilerinin

⁶³ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 365; Şîrâzî, Bostan ve Gülistan, (Haz. Su- Karadeniz), 188.

⁶⁴ Şebânkâreî, Mecma'u'l-Ensâb, 183.

⁶⁵ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 233; Şîrâzî, Bostan ve Gülistan, (Haz. Su- Karadeniz), 50.

⁶⁶ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 903.

⁶⁷ Şebânkâreî, Mecma'u'l-Ensâb, 192; Erdoğan Merçil, Kirmân Selçukluları, TTK, Ankara 1989, 313-314.

⁶⁸ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 393.

kâtipliğini yapmıştır. Bitikçilik görevinden Seyfeddîn Bitikçi'nin öldürülmesinden sonra Sâhib-i Dîvânlık görevine getirilmiş, bu görevini İlhan Abaka zamanında da sürdürmüştür. İlhanlı devletinin teşkilinde idarî olarak büyük katkıları olmuştur. İlhan Argun zamanında babası Abaka'nın ölümünden mesul tutularak öldürtülmüştür.⁶⁹

خدايگان صدور زمانه شمس الدين
عماد قبه اسلام و قبله زوار

*İslâm kublesinin hizmetçisi ve İslâm kubbesinin desteği zamanın büyüklerinin kudretlisi Şemseddîn.*⁷⁰

Sâhib-i Dîvân Şemseddîn Muhammed Cüveynî'ye yazdığı medhiyeleri ile de tanınan şairin külliyâtında, hem Şemseddîn Cüveynî'ye hem de Şemseddîn Cüveynî'nin kardeşi Bağdad hâkimi Ata Melik Cüveynî'ye ve dönemin büyüklerine yazılmış birçok medhiyeleri de mevcuttur.⁷¹

هيچ شگ نیست که فریاد من آنجا برسد
عجب از صاحب دیوان نرسد فریادم

*Şüphesiz ki oraya ulaşıp feryâdım; acaba Sâhib-i Dîvân'a ulaşmadı mı feryâdım?*⁷²

تو همچو صاحب دیوان مکن که سعدی را
بیگ ره از نظر خویشتن بیندازی

*Sa'dî'yi Sâhib-i Dîvân gibi etme ki, birden gözünden düşüresin.*⁷³

خدايگان صدور زمانه شمس الدين
عماد قبه اسلام و قبله زوار

*İslâm kabilesinin hizmetçisi ve İslâm kubbesinin desteği zamanın büyüklerinin kudretlisi Şemseddîn.*⁷⁴

بهرکسی نتوان گفت شرح قصه خویش
مگر به صاحب دیوان محترم گویم

*Herkese kendi hikayesi söylenemez, ancak Muhterem Sâhib-i Dîvân'a söylerim.*⁷⁵

بصدر صاحب دیوان ایلخان نالم
که در ایاسه او جور نیست بر مسکین

*Yüce İlhanlı sâhib-i dîvânının makamında dert yanıyorum, çünkü onun arzusunda zulüm yoktur fakire.*⁷⁶

⁶⁹ Abû'l-Farac, Abû'l-Farac Tarihi, II, 585, 617; Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî, Târîhu Muhtasari'd-Düvel, (Çev. Şerafettin Yaltkaya), TTK, Ankara 2011, 61; Mîr Seyyid Hamîdeddîn Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh b. Kemâleddîn Mahmûd el-Belhî Mîrhând, Târîh-i Ravzatu's-Safâ, V, Pîrûz, Tahrân 1339 hş., 346; Abdullah b. Ömer Beyzâvî, Nizâmü't-Tevârih, (Tsh. Mîr Hâşim Muhaddes), Tahrân 1382 hş., 134, 427; Özkan Dayı, "Vezir Şemseddîn Cüveynî'nin İlhanlı Devletindeki Faaliyetleri (1263-1284)", Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi, Sayı: 1, Bayburt 2018, s. 95-108; Özkan Dayı, Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi (İran Moğolları 1220-1295), Altınordu Yay., Ankara 2020, 357.

⁷⁰ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 910.

⁷¹ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 914, 917, 926, 930, 944, 1037, 1057.

⁷² Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 657.

⁷³ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 907.

⁷⁴ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 910.

⁷⁵ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 927.

⁷⁶ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 936.

15. Ata Melik Alâaddîn Muhammed Cüveynî

Hârizmli olan Cüveynî ailesinden birçok insan Moğolların hizmetinde bulunmuştur. Bunlardan Ata Melik Cüveynî'nin babası Bahâeddîn Cüveynî, Moğolların batıda görevlendirmiş olduğu sivil idarecilerin yanında uzun süre çalışmıştır. Ata Melik, ilk eğitimini babasından almıştır. Argun Aka'nın özel kâtibi olarak on yedi yıl görev yapmış, onunla birlikte birkaç kez Moğolistan'a gitmiştir. Daha sonra Argun Aka tarafından İlhan Hülegü'ya tanıtılmıştır. Yine Argun Aka tarafından Hülegü'nun hizmetinde bulunmaları için atanmıştır. Alamut kalesinin düşüşünde ve Bağdad'ın kuşatılmasında bulunmuştur. Bağdad'ın düşüşünden sonra bu şehrin hâkimliğini yapmış ve imarı için çalışmıştır. Mecdü'l-Mülk'ün Cüveynî ailesine muhalefeti sonucunda sıkıntılı bir dönem yaşamıştır. 1282 yılında Mugan'da vefat etmiştir.⁷⁷

Sa'dî-i Şîrâzî'nin Atamelik Cüveynî için yazdığı övgü dolu şiirlerden biri de bu beyitle başlamaktadır;

کدام باغ به دیدار دوستان ماند   کسی بهشت نگوید به بوستان ماند

*Dostlarla buluşulan hangi bağ kaldı, kimse kalan bahçeye cennet demez.*⁷⁸

16. Emîr Enkiyânû:

Enkiyanu, İlhan Abaka'nın⁷⁹ Moğol kökenli emirlerinden olup bir süre Fars bölgesinde yöneticilik yapmıştır. Daha sonra İlhan Hülegü'nun elindeki toprakları idarî olarak taksim ettiğini görmekteyiz. Irak, Horasan ve Mâzenderân memleketlerini Ceyhun nehrine kadar en büyük şehzâde Abaka'ya tefviz etmiş, Arrân ve Azerbaycan'ı diğer oğlu Yeşmut'a havale etmiş; Diyar-ı Rebi'a'dan Fırat'ın kıyısına kadar olan yerleri Emîr Tudavun'a bırakmıştır. Rum memleketlerini Mu'ineddîn Pervâne'ye, Tebriz'i Melik Sadreddin'e, Kirman'ı Türkan Hatun'a, Fars'ı Emîr Enkiyanu'ya ihsan etmiştir. Emîr Seyfeddîn şehit edildikten sonra Sâhib Şemseddîn Muhammed Cüveynî'yi yüceltip memleketlerin sâhib-i divânlığını ona verdiğini ve Bağdad mülkünü kardeşi Sâhib Alâaddîn Ata Melik Cüveynî'ye bağışladığını görmekteyiz.⁸⁰

وان کیست انکیانه که دادار آسمان   دادست مرو را همه حسن و شمایل

⁷⁷ Muhammed b. Şâkir el-Kutbî, Fevâtu'l-Vefeyât, II, Dâr-i Sâdir, Beyrut 1974, 452-453; Mîrhând, Târih-i Ravzatu's-Safâ, V, 271, 278, 325; Safa, Târih-i Edebiyât der İrân, III, 31; Safa, İrân Edebiyatı Tarihi, II, 26; Reşîdüddîn, Câmî'u't-Tevârih, 689, 777-778; Mîrhând, Târih-i Ravzatu's-Safâ, V, 230; E. T. Refî'i-H. Gulistânî, "Alâaddîn 'Atâ Melik Cüveynî ve Hülâgü Hân-i Mogûl", Fashnâme-i 'İlmî- Pejûheşi Târih, 9, ty., 108, Âştiyânî, Târih-i Mogûl ve Evâyil-i Eyyâm-i Teymûrî, I-II, 169-170.

⁷⁸ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûği), 903.

⁷⁹ İlhan Abaka (1265-1282), İlhan Hülegüoğlu ve İlhanlı Devleti'nin ikinci hükümdarı. Detaylı bilgi için bk. Ebu'l-Ferec İbnu'l-İbrî, Târihu Muhtasari'd-Düvel, 47; Kurban Durmuşoğlu, "Abaka Han Dönemi (1265-1282) İlhanlılar'da Dış Siyaset (Altın Ordu-Çağatay- Memlûk Örneği)", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 65, Erzurum 2019, s. 222-227.

⁸⁰ Reşîdüddîn, Câmî'u't-Tevârih, 732,734; Mîrhând, Târih-i Ravzatu's-Safâ, V, 271; Benâketî, Târih-i Benâketî, 425; Zerküb-i Şîrâzî, Şîrâznâme, 65; Mollâ Ahmed Tetevî-Asâf Hân Kazvîni, Târih-i Elfî, (Tsh. Gulâm Rızâ Tabâtabâyî Mecd), VI, Şirket-i İntişârât-i 'İlmî ve Fehengî, Tahrân 1382 hş., 4034; Âştiyânî, Târih-i Mogûl ve Evâyil-i Eyyâm-i Teymûrî, I-II, 197.

امروز در بسیط ندارد مقابلی

نویین اعظم آنکه بتدبیر و فهم و رای

Merv'e bütün güzellikleri ve şekilleri veren gökyüzünün yaratıcısı olan o Enkiyânû kimdir?

*Bugün o büyük Noyanın tedbir ve düşüncesinin karşılığını anlatmak basit değildir.*⁸¹

Şair, Moğol istilasının getirmiş olduğu karışıklıktan sonra Emir Enkiyânû'nun aldığı tedbirleri yerinde bulmakta, aynı sitâyîş içerisinde onun için aşağıdaki beyitte de dua etmektedir.

سعدی دعای خیر تو گویان چو بلبل

همواره بوستان امیدت شکفته باد

*Senin ümidinle çiçek bahçesi daima açsın! Sa'dî, bir bülbül gibi sana hayırlı dua da bulunsun!*⁸²

انکیانو سرور عالی

خسرو عادل امیر نامور

من جواهر می کنم وی نثار

دیگران حلوا و بطرغو آوردند

Âdil hükümdar, ünlü emir, yüce soylu mutlu Enkiyânû!

*Diğerleri tatlı ve hediye getirdiler, ben ise onun üzerine cevahir saçıyorum.*⁸³

Sa'dî, Emir Enkiyânû'yu âdil ve soylu olarak methederken, onu öven diğer şairlerin sitâyîşlerini beğenmemekte ve kendi sitâyîşini daha değerli ve üstün görmektedir.

سپهدار عراق و ترک و دیلم

جهان سالار عادل انکیانو

*Irak'ın, Türk'ün ve Deylem'in komutanı; cihanın hâkimi âdil Enkiyânû.*⁸⁴

İlhanlı döneminin özellikle Hülegü ve Abâkâ zamanının en önemli Moğol kökenli devlet adamlarından olan Emir Enkiyânû, Sa'dî tarafından külliyatında methedilen Moğol devlet ricâlindedir. Özellikle onun Sa'dî'nin yaşadığı Fars bölgesinden sorumlu idarecisi olması sitâyîşlerde yer almasına da sebep olmuştur. Yukarıdaki beyitlerde Emir Enkiyânû'dan övgü dolu sözlerle bahseden Sa'dî, aslında ona sadece sitâyîşle değinmekle kalmamış çok önemli tarihi verileri de bize aktarmıştır. Şairin aktardığına göre Emir Enkiyânû'nun, Irak'ın ve Deylem'in hâkimi olduğu da anlaşılmaktadır.

17. Türkân Hatun:

Türkan Hatun (Terken Hatun), Yezd Atabek'i 'Âlâu'd-devle'nin kızı olup küçük yaşta olan oğlu Muhammed b. Sa'd'ın yerine Fars Atabekliğinde niyâbet etmiştir. Kirman bölgesi Hülegü'nun yarlığı ile Muhammed'e verilmiştir. Bu sırada Muhammed'in annesi Türkan Hatun, Kirman yönetiminde etkili idi.⁸⁵ Bu dönemde Fars ve Kirman atabeyliğine mensup kadınlarla evlilik yapılarak bölgedeki yerel hanedanlarla akrabalık kuran İlhanlı yönetiminin bu coğrafyanın yönetiminde daha etkin bir hale

⁸¹ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 954.

⁸² Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 954.

⁸³ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 914.

⁸⁴ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûğî), 923.

⁸⁵ Şebânkâreî, Mecma'u'l-Ensâb, 198-199; Zerküb-i Şîrâzî, Şîrâznâme, 62.

geldiğini görmekteyiz.

هرگز نبوده اند بعدل و سخای تو

نوشین روان و حاتم طایی که بوده اند

*Nûşîrevân ve Hâtem-i Tâyi asla senin gibi adil ve cömert değildiler.*⁸⁶ Melike Türkân Hâtûn için yazılan bu sitayişte şair, Türkân Hâtun'u Nûşîrevân ve Hâtem gibi cömert ve adil görmektedir.

18. Âbiş Hatun:

İlhan Hülegü zamanında ülke geneline atamalar yapılmıştır. Oğulları Abaka ve Yeşmut'a Horasan ve Azerbaycan bölgelerinin yönetimini bırakmıştır. Bu esnada Selçukşâh'ın öldürülmesinden sonra Hülegü'nun oğlu Mengü Timur, Sa'd b. Ebîbekr b. Sa'd'ın kızı Âbiş Hatun ile evlenince resmen Fars atabekliği Moğollara bağlı uydu bir devlet haline gelmiş oldu.⁸⁷

یکی در خوشه پروین نباشد

ز مروارید تاج خسروانیت

*Senin saltanat tacındaki incilerden biri, Ülker yıldızının güzelliğinde olamaz.*⁸⁸

Sa'dî-i Şîrâzî, Sa'd ailesini her fırsatta himayeleri için övmektedir. Âbiş binti Sa'd'ı bu korumacı tavrı devam ettirdiği için methetmektedir.

19. Şemseddîn Hüseyin 'Alekanî:

Adına Sa'dî tarafından bir methiye yazılan Şemseddîn Hüseyin 'Alekanî, İlhanlılar zamanında Fars bölgesinden sorumlu memur olarak bilinmektedir. Fakat kaynaklarda nispesi ile yer verilmeyen bu memurun; kaynaklarda aktarılan, çağdaşı olan ve Salgurluların divânında görev yapan Şemseddîn Hüseyin adlı kâtiple aynı kişi olabileceği de ihtimal dâhilindedir.⁸⁹

نام حاتم نتوان برد باز بجود

ذکر آصف نتوان کردن ازین بیش بفضل

*Fazilette kimse Âsaf'tan⁹⁰ daha fazla zikr edilemez; cömertlikte ise kimse Hâtem'den daha fazla ünli olamaz.*⁹¹

⁸⁶ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûği), 939.

⁸⁷ Şebânkâreî, Mecma'u'l-Ensâb, 198-199; Dayı, Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi (İran Moğolları 1220-1295), 261-262.

⁸⁸ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûği), 898.

⁸⁹ Detaylı bilgi için bk. Erdoğan Merçil, Fars Atabekleri Salgurlular, TTK, Ankara 1991, 121; Şehâbeddîn Abdullah b. Fazlullah Şîrâzî, Tahrîr-i Târih-i Vassâf, (Tsh. Abdulmuhammed Âyetî), İntişârât-ı Bonyâd-ı Ferheng-i İrân, Tahrân 1346 hş., 219-220.

[http://wikijoo.ir/index.php?title=%D8%B9%D9%84%DA%A9%D8%A7%D9%86%DB%8C%D8%8C_%D8%B4%D9%85%D8%B3_%D8%A7%D9%84%D8%AF%DB%8C%D9%86_%D8%AD%D8%B3%DB%8C%D9%86_\(%D9%80%DB%B6%DB%B8%DB%B8%D9%82\)&mobileaction=toggle_view_desktop](http://wikijoo.ir/index.php?title=%D8%B9%D9%84%DA%A9%D8%A7%D9%86%DB%8C%D8%8C_%D8%B4%D9%85%D8%B3_%D8%A7%D9%84%D8%AF%DB%8C%D9%86_%D8%AD%D8%B3%DB%8C%D9%86_(%D9%80%DB%B6%DB%B8%DB%B8%D9%82)&mobileaction=toggle_view_desktop)

⁹⁰ Âsaf hakkında detaylı bilgi için bk. Muhammed b. Cerîr Taberî, Târih-i Taberî, II, 1352 hş., 414-415; Hamdullah Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr Müstevfî Kazvîni, Târih-i Guzîde, (Haz. Abdülhüseyn Nevâ'î), İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahrân 1387 hş., 49; Gıyâseddîn b. Humâmeddîn el-Hüseynî Hândmîr, Habîbu's-Siyer, (Tsh. Doktor Muhammed Debîr Siyâkî), I, Kitâbfurûş-i Hayyâm, Tahrân 1333 hş., 125; Yıldırım, Fars Mitolojisi Sözlüğü, 72.

⁹¹ Şîrâzî, Kulliyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûği), 904.

Sa'dî, Şemseddin Hüseyin 'Alekanî'yi özellikleri yüzünden Âsaf'a benzetmektedir. Kur'an-ı Kerim'in Neml suresine göre kitaptan bir ilme sahip olan kişi, İslam âlimlerin tarafından Âsaf olarak nitelendirilmektedir. Bu doğrultuda şair, Âsaf'ın ilmini cömertliği ile meşhur olan Hâtem'e benzetmiş ve ikisinin de alanlarında tartışılmaz olarak en ileride olan kişiler olduğuna değinmiştir.

همه دانند مزامير نه همچون داود

همه گویند و سخن گفتن سعدی دگرست

*Herkes Sa'dî'nin söz söylemede bambaşka olduğunu söyler; herkes Zebûr surelerini bilir fakat Davut gibi değil.*⁹²

Sa'dî, bu beytinde Şemseddin Hüseyin 'Alekanî'nin yaptığı işi çok iyi bildiğine işaret ederek, herkesin Zebûr okumayı bilmediğini fakat hiç kimsenin Davud'un güzel sesi ile Zebûr'u okuyamadığına değinerek 'Alekanî'nin üstün meziyetine vurgu yapmaktadır.

Sonuç

Sa'dî-i Şîrâzî'nin külliyyatında adı geçen ve Yakındoğu tarihinde yer edinmiş birçok Türk-Moğol devlet adamı bulunmaktadır. Çalışmamızın çerçevesinden bakıldığında Sa'dî'nin tüm külliyyatında Türk-Moğol tarihine dair önemli bir bilgi birikiminin aktarıldığını görmekteyiz. Bu açıdan külliyyatın içerisinde üç aşamada Türk-Moğol tarihine dair mevcut bilgiyi şöyle sıralayabiliriz; bunlardan ilki İran mitolojisinde yer alan Turan hâkimi, ikincisi Sa'dî'nin yaşadığı dönemin hemen öncesinde Yakındoğu coğrafyasında etkin olan Gazneli-Selçuklu devlet adamları ve şairin yaşadığı dönemde hâkim olan unsurlar hakkında verilen tarih bilgisidir.

Antik dönem Turan hükümdarı Efrâsiyâb, Sa'dî-i Şîrâzî tarafından daha çok bir zamanlar şöret, zenginlik ve geniş coğrafyalara hâkim olmuş bir karakter olarak sunulurken onun bu üstün niteliklerinden ve hükümranlığından hiçbir şeyin kalmadığına özellikle değinilmektedir. Bu yönü ile şair, faniliğe işaret ederek, güçlülerin bile gelip geçici olduğuna dikkat çekmektedir. İncelememizde Sa'dî-i Şîrâzî, Orta Çağ Türk-Moğol devlet adamlarını eserinde daha çok cömert, merhametli, ilim dünyasının hamisi, güçlü ve Moğol istilası sırasında bozulan düzenin toparlayıcısı, ümit kaynağı olarak yansıtmaktadır.

İran tarihinde aktif olarak rol oynayan tarihi simalardan bolca bahseden Sa'dî, İran coğrafyasında X. yüzyıldan sonra önemli bir yer edinen Selçuklu Türklerinden ve Büyük Selçuklu Devleti yıkıldıktan sonra yine aynı bölgede hâkim olan şube Selçuklu devletleri hükümdarlarından kıssalar aktarmaktadır. Bu açıdan külliyyat genelinde Azerbaycan Atabekleri ve Kırmân Selçukluları dikkati çeken iki Selçuklu bakiye devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu edebî bilgilerin Türk tarihi çalışmalarına aktarılması ve müeddiblerin Türk tarihine bakış açılarının sunulması Türk tarihi araştırmalarına farklı bir renk katacak ve farklı bir değerlendirme metodu kazandıracaktır. Şairin özellikle çağdaşı olan Salgurlu hanedanına yani Sa'd ailesine, Fars bölgesindeki İlhanlı yöneticilerine ve Noyanlarına ve İlhanlı idarî sisteminin en başında yer alan kişilere değinmesi XIII. yüzyıl İran ve İlhanlı tarihine de ışık tutmaktadır. Sonuç olarak külliyyatın tamamına Türk-Moğol tarihi açısından bakıldığında; antik döneme, Gazneli,

⁹² Şîrâzî, Külliyyât-i Sa'dî, (Tsh. Furûği), 904.

Selçuklu, Hârizmşâh ve İlhanlı dönemine ait bir tarih okuması rahatlıkla yapılabilir.

Sa'dî, sadece iyi bir dil ustası değil, aynı zamanda Orta Çağ Türk-Moğol tarihini aktaracak kadar iyi bir tarih bilgisine sahiptir. Onun tarih bilgisini aktarışı, tarih araştırmacılarını çeşitli dönemler hakkında farklı bakış açısı ile okumaya yönlendirmekte ve Sa'dî'nin külliyatını tarihî bilgi açısından yeniden ele alarak değerlendirmeye sevk etmektedir. Bu açıdan Sa'dî-i Şîrâzî'nin külliyatının aslında bir tarih kitabı niteliğinde de olduğunu rahatça söyleyebiliriz.

Kaynaklar

- Ahmed Ebî Yakûb, *Târîh-i Yakûbî*, (Trc. Muhammed İbrahim Âyetî), II, İntişârât-i İlm ve Ferheng, Tahran 1342 hş.
- Âştîyânî, Abbâs İkbâl, *Târîh-i Mogûl ve Evâyil-i Eyyâm-i Teymûrî*, I-II, İntişârât-i Nâmek, Tahran 1374 hş.
- Beyzâvî, Abdullah b. Ömer, *Nizâmu 't-Tevârih*, (Tsh. Mîr Hâşim Muhaddes), Tahran 1382 hş.
- Cûzcânî, Minhâcuddîn Osmân b. Sirâcuddîn Muhammed, *Tabakât-ı Nâsirî*, I-II, (Haz. Abdulhay Habîbî), Encümen-i Târîh-i Afgânistân, Kâbil 1343 hş.
- Çiçekler, Mustafa, "Sa'dî-i Şîrâzî", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 405-407.
- Çiftçi, Hasan, *Klasik Fars Edebiyatında Hiciv ve Sosyal Eleştiri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.
- Dayı, Özkan, "Vezir Şemseddin Cüveynî'nin İlhanlı Devletindeki Faaliyetleri (1263-1284)", *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, Bayburt 2018, s. 95-108.
- Dayı, Özkan, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi (İran Moğolları 1220-1295)*, Altınordu Yay., Ankara 2020.
- Dihhudâ, Ali Ekber, "Sa'dî", (Haz. Muhammed Mu'ineddîn -Seyyid Ca'fer Şehîdî), Çâp-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran 1373 hş., VIII, 12040.
- Durmuşoğlu, Kurban, "Abaka Han Dönemi (1265-1282) İlhanlılar'da Dış Siyaset (Altın Ordu-Çağatay- Memlûk Örneği)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 65, Erzurum 2019, 221-244.
- Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, (Çev. Şerafettin Yaltkaya), TTK, Ankara 2011.
- el-Kutbî, Muhammed b. Şâkir, *Fevâtu 'l-Vefeyât*, I-V, Dâr-i Sâdir, Beyrut 1974.
- Ensârî, Muhammed Hasan Câberî, *Târîh-i Isfahân ve Rey*, Isfahân 1321 hş.
- Erçavuş, Deniz, *Hâfiz-ı Şîrâzî'nin Gazellerinde Mitolojik Unsurlar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2012.
- es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Târîhu 'l-Hulefâ*, Beyrut 1416.
- Fehmî, Abdusselâm Abdulazîz, *Târîhü 'l-Devletü 'l-Mogûliyye fî İrân*, Dârü'l-Ma'ârif, İskenderiye 1981.
- Hândmîr, Gıyâseddîn b. Humâmeddîn el-Hüseynî, *Habîbu's-Siyer*, (Tsh. Doktor Muhammed Debîr Siyâkî), I-IV, Kitâbfurûş-i Hayyâm, Tahran 1333 hş.
- Hekîm Ebu'l-Kâsım Firdevsî, *Şâhnâme*, İntişârât-i Tahran, Tahran 1388 hş.
- İbn Kuteybe, *Uyûnü 'l-aḥbâr*, I, Kahire 1996.
- İbn-i Belhî, *Farsnâme*, İntişârât-i Esâtîr, Tahran 1384 hş.
- İsmâ'îl Bâşâ el-Bağdâdî, *Hedîyyetu 'l-Ârifîn*, I-II, İstanbul 1951.
- Kazvînî, Hamdullah Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr Müstevfî, *Târîh-i Guzîde*, (Haz. Abdulhüseyn Nevâ'î), İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1387 hş.
- Kehhâle, Umar Rızâ, *Mu'cemu 'l-Mü'ellifîn*, I-XV, Dâr-i İhyâü't-Turâsü'l-'Arabiyye, Beyrut ty.
- Kenârrûdî, Kurbân 'Alî, "Nizâm-i Mâliyât-i Mogûlân ve Te'sîr-i Ân der İnhitât ve Zevâl-i Şehrâyi İrân", *Pejûheşî Târîh*, 1387 hş., 12, 83-111.
- Merçil, Erdoğan, *Fars Atabekleri Salgurlular*, TTK, Ankara 1991.

- Merçil, Erdoğan, *Kirmân Selçukluları*, TTK, Ankara 1989.
- Mîrhând, Mîr Seyyid Hamîdeddîn Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh b. Kemâleddîn Mahmûd el-Belhî, *Târîh-i Ravzatu 's-Safâ*, I-XI, Pîrûz, Tahrân 1339 hş.
- Muhammed b. Dâvud, *Târîh-i Benâketî*, (Tsh. Ca'fer Şe'âr), Tahrân 1348 hş.
- Mü'eyyid Şîrâzî, Ca'fer, "Peyvendhâ-yi Honerî Kemâl Hucendî ve Sa'dî Şîrâzî", *Makâlât-i Mecme 'i Bozorgdâşt-i Kemâl-i Hucendî*, Tebriz 1375 hş., I, 253-270.
- Nefîsî, Sa'id, *Târîh-i Nazm ve Nesr der Îrân ve Zebân-i Fârsî*, I-II, İntişârât-i Furûgî, Tahrân 1363 hş.
- Özgüdenli, Osman Gazi, "Ögedey Han", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 21-22.
- Reşîdüddîn Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârîh*, (Tsh. Doktor Behmen Kerîmî), İntişârât-i İkbâl, Tahrân 1374 hş.
- Rızâ Kulî Hân Hidâyet, *Fihrisu't-Tevârîh*, (Tsh. Abdülhüseyn Nevâ'î-Mîr Hâşim Muhaddes), Tahrân 1373 hş.
- Şeyh Muslihiddîn Sa'dî-yi Şîrâzî, *Kulliyât-i Sa'dî*, (Tsh. Muhammed 'Alî Furûgî), İntişârât-i Kaknûs, Tahrân 1368 hş.
- Şeyh Muslihiddîn Sa'dî-yi Şîrâzî, *Külliyât-ı Sa'dî*, (Haz. Muhammed Alî Furûgî Nûshasından Nâsir Ahmedzâde), Tahrân 1390 hş.
- Şeyh Muslihiddîn Sa'dî-yi Şîrâzî, *Bostan ve Gülîstan*, (Haz. Hüseyin Su-Abdürrahim Karadeniz), Hece Yayınları, Ankara 2011.
- Şeyh Muslihiddîn Sa'dî-yi Şîrâzî, *Golistân-i Sa'dî*, (Tsh. Halil Hatîb Rehber), Tahrân 1347 hş.
- Şeyh Muslihiddîn Sa'dî-yi Şîrâzî, *Şerh-i Gazelhâ-yi Sa'dî*, (Tsh. Muhammed Rızâ Buzurk Hâlikî-Turec 'İkdâyî), I-II, İntişârât-i Zevvâr, Tahrân 1386 hş.
- Semerkindî, Emîr Devletşâh, *Tezkiretu 'ş-Şu'arâ*, (Tsh. Muhammed Ramazânî), İntişârât-i Pedîde-i Hâver, 1338 hş.
- Sümer, Faruk, "Kızıl Arslan", *İA*, VI, MEB Basımevi, İstanbul 1945, 787-789.
- Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecma'u'l-Ensâb*, (Tsh. Mîr Hâşim Muhammed), İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahrân 1343 hş.
- Şîrâzî, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Ebi'l-Hayr Zerkûb-i Şîrâznâme, (Tsh. Behmen Kerîmî), Tahrân 1310-1350 hş.
- Refî'î, Emîr Teymûr-Gulîstânî, Hânîye , "Alâaddin 'Atâ Melik Cüveynî ve Hülâgû Hân-i Mogûl", *Faslnâme-i 'İlmî-Pejûheşi Târîh*, ty., 9, 105-121.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târîh-i Taberî*, I-XVI, 1352 hş.
- Tetevî, Mollâ Ahmed-Kazvînî, Asâf Hân, *Târîh-i Elfî*, (Tsh. Gulâm Rızâ Tabâtabâyî Mecc), I-VI, Şirket-i İntişârât-i 'İlmî ve Fehengî, Tahrân 1382 hş.
- Üçok, Bahriye, *İslâm Tarihi Emeviler Abbasiler*, Ankara 1979.
- Ünal, Ömer, "Sa'dî-i Şîrâzî'nin Arapça Şiirleri ve Bağdad Mersiyesi", *Nûsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2006, 21, 89-110.
- Yâhakkî, Muhammed Ca'fer, *Kulliyât-ı Târîh-i Edebiyât-ı Fârsî*, Tahrân 1389 hş.
- Yıldırım, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kablıcı Yay., İstanbul 2017.
- Zebihullah-i Safa, *Târîh-i Edebiyât der Îrân*, I-V, İntişârât-ı Firdovs, Tahrân 1349 hş.
- Zebihullah-i Safa, *İrân Edebiyatı Tarihi*, (Çev. Hasan Almaz), I-II, Nusha Yay., Ankara 2005.